

**PANGANGGENING SARANA RETORIKA SALEBETING VIDEO PAGELARAN
RINGGIT PURWA LAMPAHAN PETRUK DADI RATU
DENING KI ENTHUS SUSMONO**

E-JOURNAL SKRIPSI

Dipunaturaken dhateng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
minangka Sarat Anggayuh *Gelar*
Sarjana Pendidikan

dening
Kusnul Khotimah
NIM 14205241065

Yogyakarta, 6 Juli 2018
Dosen Pembimbing,

Dr. Afendy Widayat, M.Phil.
NIP. 19620416 199203 1 002

Yogyakarta, 9 Juli 2018
Ketua Jurusan
Pendidikan Bahasa Daerah,

Prof. Dr. Suwardi, M.Hum.
NIP. 19640403 199001 1 004

**PROGAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2018**

PANGANGGENING SARANA RETORIKA SALEBETING VIDEO PAGELARAN RINGGIT PURWA LAMPAHAN PETRUK DADI RATU DENING KI ENTHUS SUSMONO

THE USE OF RHETORICAL DEVICES IN THE VIDEO PUPPET PERFORMANCE OF PETRUK DADI RATU BY KI ENTHUS SUSMONO

Dening: Kusnul Khotimah, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta. kusnul.khotimah065@gmail.com

Sarining Panaliten

Panaliten menika ancasipun: (1) nemtokaken jinising *sarana retorika salebeting video* pagelaran ringgit purwa lampahan *Petruk Dadi Ratu* dening Ki Enthus Susmono, (2) ngandharaken makna *sarana retorika salebeting video* pagelaran ringgit purwa lampahan *Petruk Dadi Ratu* dening Ki Enthus Susmono, saha (3) ngandharaken ginanipun *sarana retorika salebeting video* pagelaran ringgit purwa lampahan *Petruk Dadi Ratu* dening Ki Enthus Susmono. Panaliten menika kalebet panaliten *deskriptif*. Cara ngempalaken *data* kanthi *teknik* nyemak saha nyathet mawi *metode transkripsi standar*. Pirantos panaliten inggih menika panaliti minangka *human instrument* kabiyanu *kartu data* saha *tabel analisis*. Cara ngesahaken *data* kanthi *validitas semantik*, wondene *reliabilitas* mawi *reliabilitas intra-rater* saha *inter-rater*. Asiling panaliten nedahaken panganggening *sarana retorika* awujud lelewaning basa inggih menika (a) *hiperbola*, (b) *litotes*, (c) *sarkasme*, (d) *paradoks*, saha (e) *ironi*. Makna *sarana retorika* inggih menika (a) makna sinerat, saha (b) makna boten sinerat. Ginanipun *sarana retorika* kangge (a) suka daya pangaribawa kaendahan, (b) mujudaken kesan tartamtu, (c) ngandharaken pamanggih, saha (d) nggambaraken raos pangraos paraga.

Pamijining tembung: *sarana retorika, ringgit purwa, Petruk Dadi Ratu*

Abstract

This study is aimed to: (1) find types of rhetorical devices in the video puppet performance of Petruk Dadi Ratu by Ki Enthus Susmono, (2) to explain the meaning of rhetorical devices in the video puppet performance of Petruk Dadi Ratu by Ki Enthus Susmono, and (3) to explain the function of rhetorical devices in the video puppet performance of Petruk Dadi Ratu by Ki Enthus Susmono. This study was a descriptive research. The data were taken from the video puppet performance of Petruk Dadi Ratu by Ki Enthus Susmono in form of a script. The data were obtained by listening and taking notes using standard transcription method. This study instrument were researcher as human instrument along with data card and analysis table. The validity used in this study semantic validity while the reliability used intra-rater and inter-rater reliability. The result of this study showed that form of figurative language which were (a) hyperbole, (b) litotes, (c) sarcasm, (d) paradox, and (e) irony. The meaning of the use of rhetorical devices were (a) implicit meaning, and (b) explicit meaning. The function of rhetorical devices were (a) to enhance a sentence, (b) give it a certain impression, (c) to explain an idea, and (d) to describe a character's emotion.

Key words: *rhetorical devices, puppet, Petruk Dadi Ratu*

PURWAKA

Pirembagan utawi wicantenan utawi *komunikasi* dipuntindakaken antawisipun *penutur* saha *mitra tutur*. Tiyang ingkang *pirembagan* ngginakaken basa minangka *pirantos* kangge *sarana* medharaken *pamanggih* gayut kaliyan *nalaring* pikir saha *raosing* manah ingkang mujudaken *tuturan*

dhateng tiyang sanes. Ancasipun *pirembagan* inggih menika kangge ngandharaken *pawarta* saking tiyang satunggal dhateng tiyang sanesipun ingkang sami-sami mbetahaken. Pramila anggenipun nindakaken *pirembagan* antawisipun tiyang gesang wonten ing *masarakatn* kedah dipunpenggalih kanthi sae

supados jumbuh kaliyan pamanggih saha swasananing manah.

Pirembagan ingkang dipuntindakaken wonten ing masarakat kedah narik kawigatosan saha kawontenan tartamtu. Pramila, basa ingkang dipunpilih kedah prasaja saha mirunggan kanthi ancas saged mujudaken daya pangaribawa tumrap pirembagan. Bab menika mujudaken makna ingkang jumbuh kaliyan kawontenan. Pamicara mujudaken raos pangraosing manah kados dene sarujuk, boten sarujuk, remen saha boten remen tumrap satunggaling perkawis. Andharan bab makna ngewrat tata cara utawi seni pamiling tembung saha pangolahing basa.

Panganggening basa minangka seni saged dados sarana *media* utawi sarana kangge pasinaon. Seni sipatipun *ekspresif* saha *komunikatif*, mila seni saged dados *media komunikasi*. *Kesenian lokal* ing kabudayan Jawi asring dipunginakaken kangge sarana pasinaon kadosta wonten pagelaran ringgit purwa. Panganggening basa kangge sarana nglegantunaken kabudayan, pramila basa ugi ngewrat asiling kasusastran. Tegesipun inggih menika sarana kangge sinau kawruh, tegesipun pamanggih ingkang dipunandharaken dening panganggit ngewrat piwulang ingkang saged dados tuladha tumraping gesang.

Pagelaran ringgit purwa menika satunggaling *karya seni pertunjukan* ingkang ngewrat kalih jinis paugeran inggih menika seni *teks* saha seni *lisan*. Bab menika magepokan kaliyan sastra salebetipun

pagelaran dipunandharaken kanthi basa endah utawi mirunggan, pramila, pagelaran ringgit purwa kalebet satunggaling *retorika*. *Retorika* inggih menika pangolahing basa mawi *konstruksi struktur* ingkang sampun rinacik satemah pamaos utawi pamiyarsa saged dipuntuntun ndherek menggalih kanthi nalaring pikir. *Teknik retorika* ingkang saged dipunpilih inggih menika kanthi mujudaken *sarana retorika* mliginipun lelewaning basa. Panganggening lelewaning basa menika mujudaken panaliten ingkang ngrembag lelewaning basa ingkang magepokan kaliyan basa saha sastra.

Pagelaran ringgit ngewrat mapinten-pinten piwulang ingkang migunani tumrap gesangipun manungsa. Mliginipun tiyang Jawi, ringgit menika dipunsebut tetiron wewayangane ngaurip, tegesipun bilih ringgit menika satunggaling gambaranipun manungsa saking lahir dumugi pejah. Wewarah, *norma* saha piwulang ingkang wonten ing pagelaran ringgit menika langkung wiyar amargi saged dipundadosaken pandom utawi pangilon tumrap gesang. Awit saking menika, pagelaran ringgit saged dados tetinggalan ingkang kangge panglipur, saha dados sarana pitutur.

Tembung ringgit menika basa ngokonipun wayang, asalipun saking woding tembung “yang” ingkang kawuwuhan ater-ater “wa” tegesipun samar-samar, lumaku, ora ajeg, wira-wiri. Tembung wayang utawi hamayang dipunwastani ayang-ayang utawi *bayangan* inggih menika ayang-ayang

wingkingipun kelir ingkang ketingal wira-wiri. Awit saking menika, pagelaran ringgit saged dados tetinggalan ingkang kangge panglipur, saha dados sarana pitutur.

Ringgit kalebet pagelaran seni ingkang saged nyariyosaken sedaya prakawis gayut kaliyan gesangipun manungsa ingkang dipunandharaken kanthi wujud lampahan utawi lakon (Mulyono, 1989: 53). Miturut jinisipun lakon ringgit menika dipunperang dados kalih inggih menika lakon pakem pandomipun miturut kitab Mahabarata saha Ramayana saha lakon carangan cariyos ingkang sampun dipunewahi utawi dipunrembakakaken dening dhalang (Kayam, 2001: 62).

Andharan saking mapinten-pinten pamanggih ing inggil menika, saged kapendhet dudutanipun bilih ringgit menika salah satunggaling seni pagelaran ingkang dipungelar kanthi ancas tartamtu, ingkang kajawi dados sarana panglipur ugi ngewrat piwulang. Awit saking menika ginem gadhah pangaribawa ingkang ageng wonten ing pagelaran ringgit, inggih menika dados sarana paring wejangan-wejangan pitutur luhur kangge masarakat.

Ringgit kalebet pagelaran seni ingkang saged nyariyosaken sedaya prakawis gayut kaliyan gesangipun manungsa ingkang dipunandharaken kanthi wujud lampahan utawi lakon. Miturut jinisipun lakon ringgit menika dipunperang dados kalih inggih menika lakon pakem pandomipun miturut kitab Mahabarata saha Ramayana saha lakon carangan cariyos ingkang sampun

dipunewahi utawi dipunrembakakaken dening dhalang.

Andharan saking mapinten-pinten pamanggih ing inggil menika, saged kapendhet dudutanipun bilih ringgit menika salah satunggaling seni pagelaran ingkang dipungelar kanthi ancas tartamtu, ingkang kajawi dados sarana panglipur ugi ngewrat piwulang. Awit saking menika ginem gadhah pangaribawa ingkang ageng wonten ing pagelaran ringgit, inggih menika dados sarana paring wejangan-wejangan pitutur luhur kangge masarakat.

Panaliten menika kanthi irah-irahan “*Panganggening Sarana Retorika salebeting Video Pagelaran Ringgit Purwa Lampahan Petruk Dadi Ratu dening Ki Enthus Susmono*” menika ngandharaken lelewaning basa kanthi *umum* gayut kaliyan *keilmuan umum*. Endraswara (2014: 17), ngandharaken lampahan *Petruk Dadi Ratu* menika nyariyosaken punakawan Petruk ingkang madeg nata ing nagari Lojitengara utawi Sonyawibawa. Petruk minangka punakawan takdiripun dados kawula pramila bilih dados panguwasa boten badhe patrap. Piwulang ingkang saged kapendhet inggih menika bilih manungsa kedah mangertos empan papan, awit sadaya menika sampan tinakdir dening garising Gusti Inggang Akarya Jagad.

Andharan menika dados pawadan bilih panganggening *sarana retorika* ketingal sanget. Pramila, Ki Enthus Susmono minangka dhalang saged mujudaken pagelaran kanthi *kreatif, inovatif, saha efektif* gayut kaliyan panganggening basa ingkang

patrap dipunginaken wonten ing pawicantenan antawisipun kawula ingkang madeg dados nata kados ing lampahan *Petruk Dadi Ratu* nanging ugi tetep saged narik kawigatosan.

Andharan wonten nginggil minangka pawadan ingkang dados dhasar panaliten panganggening *sarana retorika*, inggih menika cara kangge ngolah basa kanthi ancas narik kawigatosan saha mujudaken kawontenan tartamtu (*efek emosional*) dening panganggit. Adhedhasar andharan wonten nginggil dipunmangretosi wosing prakawis panaliten. Andharan wosing prakawis ing panaliten kaandharaken kados ing ngandhap.

1. Menapa kemawon jinising *sarana retorika* salebeting *video* pagelaran ringgit purwa lampahan *Petruk Dadi Ratu* dening Ki Enthus Susmono?
2. Menapa kemawon makna *sarana retorika* salebeting *video* pagelaran ringgit purwa lampahan *Petruk Dadi Ratu* dening Ki Enthus Susmono?
3. Kadospundi ginanipun *sarana retorika* salebeting *video* pagelaran ringgit purwa lampahan *Petruk Dadi Ratu* dening Ki Enthus Susmono?

CARA PANALITEN

Panaliten menika kalebet jinising panaliten *deskriptif*, inggih menika panaliten ingkang nggambaraken utawi ngandharaken *data-data* wonten panaliten ingkang awujud tetembungan kados menapa wontenipun (Arikunto lumantar Mulyana, 2005: 83). Cara panaliten ingkang dipunginakaken wonten

ing salebetipun panaliten inggih menika *metode analisis deskriptif* inggih menika dipuntindakaken kangge ndamel gambaran ingkang kawiwitan saking ngempalaken *data, klasifikasi data*, dipunlajengaken kanthi ngrumusaken pirembagan tumrap *data-data* wonten panaliten.

Data panaliten awujud *teks* ginem paraga asiling *transkripsi*. Panaliten menika namung mendhet *data-data* ingkang dipunandharaken dening dhalang inggih menika *dialog* utawi ginem. Wondene ingkang awujud kandha, carita, janturan, sulukan, sasmitaning dhalang, sasmitaning gendhing, kombangan, ada-ada, pathetan, sindhenan, gerongan, sanggit, saha senggakan boten dipuntliti.

Sumbering *data* panaliten inggih menika *video* pagelaran ringgit purwa lampahan *Petruk Dadi Ratu* dening Ki Enthus Susmono. *Rekaman video* ingkang dipunkajengaken menika ingkang dipununggah wonten ing *internet youtube* <https://m.youtube.com/watch?v=i7IB9orzAol> ing *situs Javanese Traditional Art*. *Video* pagelaran ringgit purwa lampahan *Petruk Dadi Ratu* dening Ki Enthus Susmono menika cacahipun wonten enem *disk video*.

Cara ngempalaken *data* kanthi *teknik simak-catat* mawi *metode transkripsi* dipunlajengaken kanthi *teknik* maos. Pirantos panaliten ngginakaken *tabel analisis* ingkang kabiyantu *kartu data*. Wondene panaliti minangka *human instrument* kangge madosi *data-data* panaliten adhedhasar kawruh.

Cara ngesahaken *data* mawi *validitas semantis* inggih menika cara kangge ngukur *tingkat kesensitifan makna* satunggaling *karya sastra* ingkang dipungayutaken kaliyan *konteks* utawi wosipun tuturan. Wondene *reliabilitas intra-rater* cara kanthi sarana maos makaping-kaping supados pikantuk *data* ingkang sami (boten ewah) saha ajeg dening panaliti piyambak saha *reliabilitas inter-rater, cross-check* antar panaliti saha *pengamat* (tiyang sanes ingkang nлити), saha nyuwun pamrayogi saha panyaruwe dhateng tiyang ahli ing bab sastra inggih menika kaliyan *dosen pembimbing*.

ASILING PANALITEN SAHA

PIREMBAGAN

Asiling Panaliten

Paraga salebeting pagelaran limrahipun nindakaken ginem inggih menika micaranipun paraga anggenipun grenengan ngudarasa piyambak (*monolog*) utawi matur kaliyan paraga sanesipun (*dialog*). Tegesipun inggih menika wonten bedanipun menawi matur dhateng bendara, ratu, guru, tiyang sepuh, prajurit, kawula, saha saperanganipun. Awit saking menika basa gadhah pangaribawa ingkang ageng wonten ing pagelaran ringgit, inggih menika dados sarana kangge medharaken piwulang luhur kangge masarakat.

Panaliten menika nedahaken bilih panganggening *sarana retorika* awujud lelewaning basa kanthi cara *pengontrasan*. Andharan menika dados titikan kangge nemtokaken jinis-jinising *sarana retorika*,

makna panganggening *sarana retorika*, saha ginanipun panganggening *sarana retorika* salebeting *video* pagelaran ringgit purwa lampahan *Petruk Dadi Ratu* dening Ki Enthus Susmono.

Pirembagan

Panganggening lelewaning basa mujudaken pangolahing basa mawi *konstruksi struktur* ingkang sampun rinacik satemah pamaos utawi pamiyarsa saged dipuntuntun ndherek menggalih kanthi nalaring pikir. Panganggening lelewaning basa wonten ing *sarana retorika* ngewrat daya pangaribawa ingkang wigatos wonten ing *karya sastra*, amargi kaendahan *karya sastra* saged dipunsengkuyung kanthi ngginakaken lelewaning basa. Panaliten menika nedahaken bilih panganggening *sarana retorika* awujud lelewaning basa kanthi cara *pengontrasan*, inggih menika kagolong wonten ing jinis 1) *hiperbola*, 2) *litotes*, 3) *paradoks*, 4) *ironi* saha 5) *sarkasme*.

Makna panganggening lelewaning basa mujudaken ginanipun *sarana retorika* inggih menika ngandharaken gagasan, kangge sarana ngandharaken gagasan utawi pamanggih penganggit. Suka daya pangaribawa kaendahan, minangka cara mujudaken kaendahan gayut kaliyan *nilai-nilai estetis* ingkang badhe dipunandharaken dening dhalang utawi panganggit. Mujudaken kesan saha kawontenan tartamtu. ingkang mirunggan kados dene kesan ingkang sae, remen, saha awon, mliginipun

kangge caranipun panganggit ngandharaken kawontenan wekdal saha panggenan. Nggambaraken raos-pangraos paraga, minangka cara ngandharaken raos-pangraos panganggit saha kangge ngandharaken patrapipun panganggit. kados dene ngraos remen, susah, bingah, sereng. Ngandharaken gagasan, ginanipun kangge sarana ngandharaken pamanggihipun panganggit.

Hiperbola

Tembung *hiperbola* menika kadhapuk saking tembung *hyper* tegesipun kalangkung-langkung, saha tembung *ballien* tegesipun mbuwang. *Hiperbola* inggih menika satunggaling lelewaning basa ingkang ngewrat wedharan ingkang kelangkung-langkung utawi ngayawara kanthi cara ngageng-ngagengaken prakawis menapa kemawon (Nurgiantoro, 2014: 261).

Tuladha *data* asiling panaliten:

Prabu Belgeduwelbeh: “*Barisa pendhem, banjur ndhedhepa aneng sangisore bumi, hurugana awakmu nganggo dhumpalaning bumi, kareben ora kawistara*”.

Patih Panji Gelung: “Ngestokaken dhawuh sinuwun sang Prabu Belgeduwelbeh”.

(PDR/DL.149)

Data wonten ing nginggil menika tuturan ginem antawisipun paraga Prabu Belgeduwelbeh saha Patih Panji Gelung. Pethikan *data* menika kapanggihaken lelewaning basa *hiperbola*, inggih menika tuturan *barisa pendhem, sangisore bumi, saha hurugana awakmu*. Ancasipun kangge nyangetaken gambaran tumrap kawontenan sejatosipun supados katingal saestu.

Maknanipun boten sinerat utawi boten langsung. Tegesipun inggih menika kangge ngandharaken siasat utawi *taktik* utawi *strategi* ingkang badhe dipunginakaken kangge perang kanthi cara ndelik wonten ing papan sesidheman supados mungsuh saged kaslimur saking wadya bala.

Ginanipun kangge suka daya pangaribawa kaendahan, ngandharaken pamilihing basa tumrap ratu dipunraoskaen endah kangge nggambaraken kekiyatan utawi tata cara perang saha kekiyatan prajurit ingkang makantar-kantar nalika Prabu Belgeduwelbeh sampun ngentapaken sadaya prajurit kangge perang nggempur nagari Ngamarta.

Litotes

Tembung *litotes* saking basa Yunani *litos* ingkang tegesipun ngasoraken saking kawontenan utawi tuturan ingkang ancasipun ngasoraken. *Litotes* inggih menika satunggaling lelewaning basa ingkang ngewrat wedharan kangge ngasoraken kawontenan kanthi boten ngetingalaken bab-bab menapa kemawon ingkang boten perlu supados katingal langskung prasaja kanthi ngasoraken dhirinipun piyambak (Nurgiantoro, 2014: 263).

Tuladha *data* asiling panaliten:

Prabu Belgeduwelbeh: “Bagus! Kowe Patihku! Patih kang tak mulyakake Patih Panji Gelung!”

Prabu Bondan Sumirat: “*Kula sampun masrahaken nasib pejah gesang dhumateng paduka ratu sang Prabu Belgeduwelbeh*”.

(PDR/DL.12)

Data ing nginggil menika tuturan ginem antawisipun Prabu Belgeduwelbeh saha Prabu Bondan Sumirat. Pethikan *data* menika kapanggihaken lelewaning basa *litotes*, inggih menika tuturan *masrahaken nasib pejah gesang*. Tuturan menika kalebet *litotes* amargi nedahaken bilih paraga ngasoraken dhirinipun piyambak. Wosipun tuturan ing nggigil ngandharaken bilih paraga Prabu Bondan Sumirat menika kalebet abdi ingkang setya dhateng panguwaos inggih menika Prabu Belgeduwelbeh. Kamangka sejatosipun Prabu Bondan Sumirat menika tiyang apangkat ugi.

Maknanipun sinerat utawi langsung dipunsebutaken wonten tuturan amargi boten ngewrat makna tambahan sanes. Ancasipun kangge ngandharaken bilih sainggilipun tiyang ingkang pinunjul taksih wonten tiyang ingkang linangkung. Ginanipun kangge nggambaraken raos pangraosing paraga Prabu Bondan Sumirat menika kalebet paraga ingkang nyepeng kaluhuranipun saha boten remen ngunggulaken drajatipun.

Paradoks

Paradoks inggih menika lelewaning basa ingkang ngewrat satunggaling wedharan ingkang nuwuhaken swasana *pertentangan eksplisit* utawi boten langsung (Nurgiyantoro, 2014: 263). Ancasipun ngandharaken bilih *paradoks* inggih menika lelewaning basa ingkang ngandharaken samukawis kawontenan ingkang dipunrembag sejatosipun ngewrat samukawis ingkang leres, nanging dipunraosaken beda kaliyan

kawontenanipun ingkang saged mujudaken satunggaing *kontradiski (pertentangan)*.

Tuladha *data* asiling panaliten:

Patih Panji Gelung: “Piyambakipun menika lambange tiyang jujur”

Prabu Belgeduwelbeh: “*Gombal...! Lambange wong jujur? Puntadewa, Werkudara, Janaka, Nakula, Sadewa. Pandhawa kuwi mung apus krama! Mripate kabeh para masarakat ditutupi nganggo apa, nganggo pencitraane Pandhawa. Jare sing getihe putih, jarene sing mlakune lempeng kaya si Werkudara. Pandhawa kuwi wis lali budhek kupinge ora krungu rakyate padha pating jerit. Mula, mula durung lega rasaning atiku yen dina iki aku durung bisa mbuktekake putih temenan apa ora getihe Puntadewa*”.

(PDR/DL.26)

Data wonten ing nginggil menika tuturan ginem antawisipun Patih Panji Gelung saha Prabu Belgeduwelbeh. Pethikan *data* menika kapanggihaken lelewaning basa *paradoks* inggih menika *budhek kupinge ora krungu rakyate padha pating jerit*. Pamilihing basa asipat *paradoks* amargi kosokwangsul kaliyan kawontenan sejatosipun bilih budhek ingkang dipungambaraken boten awujud kawontenan gerah talingan, nanging kawontenan sipat saking Pandhawa ingkang sampun lena saha boten pedhuli.

Maknanipun boten sinerat, tuturan menika ngandharaken bilih Pandhawa lena kaliyan tanggel jawabipun dados panguwaos Ngamarta amargi sampun nerak pranataning praja. Ginanipun kangge mujudaken kesan utawi kawontenan tartamtu anggenipun nggambaraken kawontenanipun para

Pandhawa ingkang dipunraosiaken kosok wangsulipun kaliyan kawontenan inggih menika *budheg kupinge krungu swara rakyat jerit*, basanipun ngewrat teges ingkang beda kaliyan sejatosipun.

Sarkasme

Tembung *sarkasme* asalipun saking basa Yunani *sarkasmos* ingkang dipunturunaken saking tembung kriya *sakasein* ingkang tegesipun *merobek-robek* utawi *berbicara dengan kepahitan* (Nurgiyantoro, 2014: 264). Lelewaning basa *sarkasme* ngandharaken bilih inggih menika ingkang mujudaken sindhiran pedes saha saged ndadosaken sakiting manah.

Tuladha *data* asiling panaliten:

Prabu Belgeduwelbeh: “*Heee... Bajingan! Keparat! Iki ta menungsane! Matamu aja pendirangan! Sapa kowe?*”

Prabu Baladewa: “*Kowe sing jenenge Prabu Belgeduwelbeh?*”

(PDR/DL.151)

Data wonten ing nginggil tuturan ginem antawisipun Prabu Belgeduwelbeh saha Prabu Baladewa. Pethikan *data* menika kapanggihaken lelewaning basa *sarkasme* inggih menika saking tembung *bajingan*, *keparat*, saha *matamu*. Panganggening basa dening paraga kalebet basa ingkang kasar saha boten ngremenaken manah menawi dipunmirengaken. Tuturan dening paraga Prabu Belgeduwelbeh, kamangka kalebet golongan ksatriya utawi panguwaos, nanging kanthi nyuwanten ngina.

Maknanipun sinerat amargi boten ngewrat teges utawi makna tambahan. Tuturan ngandharaken bilih paraga Prabu Belgeduwelbeh minangka narendra utawi ratu menika boten gadhah sipat saha patrap prasaja. Ginanipun kangge nggambaraken raos pangraosing paraga inggih menika paraga Prabu Belgeduwelbeh ingkang nesu sanget marang tumindakipun Prabu Baladewa ingkang sampan ngalangi anggenipun mbedhah nagari Dwarawati.

Ironi

Tembung *ironi* menika asalipun saking basa Yunani *eironeia* tegesipun *penipuan*, ingkang dipunserat malih mawi basa Walandi *ironie* tegesipun *sindiran*. Nurgiyantoro (2014: 264) ngandharaken bilih *ironi* inggih menika jinis lelewaning basa *pertentangan* ingkang sipatipun kaliyan kasunyataan ingkang dipunwujudaken boten sami kaliyan ingkang sajatosipun. Lelewaning basa menika nedahaken bilih *ironi* minangka piranti kangge njlentrehaken samukawis ingkang ngewrat pangraos ingkang boten ngremenaken.

Tuladha *data* asiling panaliten:

Prabu Baladewa: “*Anak Pandhawa sing kalebu dadi kembang lambe, tegese sing kanggo bahan caturan saben-saben cangkrukan, kalebu anak Pandhawa kuwi cacache ana papat!*”

Setyaki: “*Wonten sekawan kakang Prabu?*”

(PDR/DL.135)

Data ing nginggil ginem antawisipun Prabu Baladewa saha Setyaki kapanggihaken lelewaning basa *ironi* inggih menika saking

tuturan *kembang lambe*. Tuturan menika ancasipun kangge nyindhir kanthi alus, awit saking ingkang dipunsindir menika golonganing para satriya ingkang luhur budinipun. Paraga ingkang ngendika inggih menika Prabu Baladewa ratu ingkang linangkung sarta luhur budinipun.

Maknanipun boten sinerat, tuturan *kembang lambe* kalebet sindiran nanging langkung alus satemah boten nuwuhaken raos sakiting manah amargi ingkang dipunngendikakaken menika para Pandhawa ingkang sejatosipun luhur budinipun. Ginanipun menika saged nuwuhaken gagasan utawi pamanggih bilih para Pandhawa menika sampun misuwur amargi gadhah sipat ingkang luhur budinipun, nanging wonten ing cariyos lampahan menika dipunngendikakaken bilih wonten ugi sipat-sipat saking para Pandhawa ingkang kirang sae boten saged dados patuladhan.

Panaliten menika nedahaken bilih panganggening *sarana retorika* awujud lelewaning basa dipunpanggihaken jinising *sarana retorika* ingkang dipuntliti inggih menika: 1) *hiperbola*, 2) *litotes*, 3) *paradoks*, 4) *ironi* saha 5) *sarkasme*.

Lelewaning basa mujudaken makna tartamtu inggih menika sinerat utawi langsung saha makna boten sinerat utawi boten langsung. Ginanipun lelewaning basa jumbuh kaliyan maknanipun tuturan inggih menika kangge 1) ngandharaken gagasan, 2) suka daya pangaribawa kaendahan, 3) mujudaken kesan saha kawontenan tartamtu, saha 4) nggambaraken raos-pangraos paraga.

Ancasipun *retorika* inggih menika ngecakaken pangolahing tetembungan kangge narik kawigatosan tumrap tiyang sanes minangka sarana pangajak (*persuasif*).

PANUTUP

Dudutan

Panaliten kanthi irah-irahan “Panganggening *Sarana Retorika* salebeting *Video* Pagelaran Ringgit Purwa Lampahan *Petruk Dadi Ratu* dening Ki Enthus Susmono” menika kalebet panaliten *deskriptif* ingkang ngrembag *sarana retorika* awujud lelewaning basa. Andhedhasar asiling saha pirembagan jumbuh kaliyan wosing prakawis saged dipunpendhet dudutan kados ing ngandhap menika.

1. Jinising *sarana retorika* salebeting *video* pagelaran ringgit purwa lampahan *Petruk Dadi Ratu* dening Ki Enthus Susmono menika awujud lelewaning basa *hiperbola*, *litotes*, *paradoks*, *sarkasme*, saha *ironi*.
2. Makna panganggening *sarana retorika* awujud lelewaning basa wujudipun makna sinerat utawi *denotatif* utawi langsung saha makna boten sinerat utawi *konotatif* ngewrat makna kias.
3. Ginanipun *sarana retorika* awujud lelewaning basa kangge suka daya pangaribawa kaendahan, mujudaken kawontenan tartamtu, ngandharaken gagasan, saha nggambaraken raos pangraos paraga dipunjumbuhaken kaliyan *konteks*.

Implikasi

Asiling panaliten menika kaangkah saged dados pawadan kangge ngrembakaaken seserepan ingkang mliginipun gayut kaliyan ngelmi basa saha sastra. Tumrap mahasiswa Prodi Bahasa Jawa, asiling panaliten kaangkah dados pangrembakaaning kawruh bab ngelmi *stilistika* mliginipun lelewaning basa kanthi kanthi *teoritis* saha saged ngecakaken pangolahing tetembungan kangge narik kawigatosan tumrap tiyang sanes minangka sarana pangajak (*persuasif* wonten ing pagesangan).

Tumrap guru asiling panaliten menika kaangkah saged dipundadosaken pandom kangge panataning bahan *materi ajar, metode*, menapa dene *media* pasinaon, mliginipun bab pamilihing saha pangolahing basa ingkang patrap.

Tumrap para pamaos, asiling panaliten menika dipunangkah saged paring suka pambiyantu tata cara pangolahing basa mawi panganggening ngelmi sastra tumrap caranipun pirembagan ingkang *komunikatif* kaliyan mitra tuturipun.

Pamrayogi

1. Panaliten menika namung ngrembag *sarana retorika* ingkang awujud lelewaning basa. Pramila, kedah dipuntindakaken panaliten salajengipun tumrap *sarana retorika* bab *citraan* supados mujudaken panaliten kanthi *teori* ingkang langkung jangkep.

2. Panaliten menika kedah dipunlajengaken supados boten winates wonten pirembagan ringgit purwa lampahan *Petruk Dadi Ratu* kemawon, nanging saged kangge ngrembag utawi nliti lampahan ringgit sanesipun, mliginipun tumrap lampahan pakem.

KAPUSTAKAN

- Endraswara, Suwardi. 2014. *Petruk Dadi Ratu: Pola Tingkah Penguasa yang Tidak Mampu*. Yogyakarta: Narasi.
- Mertosedono, Amir. 1994. *Sejarah Wayang: Asal Usul, Jenis, dan Cirinya*. Semarang: Dahara Prize.
- Mulyana. 2005. *Kajian Wacana: Teori, Metode dan Prinsip Analisis Wacana*. Yogyakarta: Tiara Wacana.
- Nurgiyantoro, Burhan. 2014. *Stilistika*. Yogyakarta: Gadjah Mada University.
- Rakhmat, Jalaluddin. 2014. *Retorika Modern: Pendekatan Praktis*. Bandung: PT Remaja Rosdakarya.
- Tim Tugas Akhir Skripsi FBS. 2017. *Suplemen Pedoman Tugas Akhir TAS/TAKS/TABS*. Yogyakarta: Universitas Negeri Yogyakarta.